

PREDSTAVE FRANCUSKIH I TALIJANSKIH
DJELA U STAROM ZAGREBU*

Vjekovno je strujanje i ukrštavanje kultura iz raznih strana u našim krajevima od interesa ne samo za našu domaću povijest već i za povijest širenja evropske civilizacije na južnim granicama Istoka i Zapada Evrope. Najbolje se na književnom polju mogu slijediti pravci tih strujanja po vidnim tragovima koje ona ostavljaju za sobom. Ovdje nas zanimaju prvi odrazi francuske i talijanske dramske umjetnosti u kulturnom središtu Hrvatske.

Dok su u zapadnoj Evropi u 12. v. iz crkvenih obreda nastajale prve liturgijsko-obredne igre, i u zagrebačkoj su se katedrali također o Uskrsu i Bogojavljenju izvodile slične dramatisacije službe na latinskom jeziku. Čini se da su nam takve obradbe donosili tada i francuski benediktinci.¹

Ne zna se da li su se te rudimentarne drame i u Zagrebu – kao na Zapadu – malo pomalo razvile u prava crkvena prikazanja neovisna od obreda. Naprotiv ima potvrda da su se na našim jadranskim obalama takva prikazanja priređivala na hrvatskosrpskom jeziku od 15. v. prema talijanskim uzorima.² Ali, kako se talijanske *sacre rappresentazioni* po svojoj genezi i strukturi donekle razlikuju od ostalih crkvenih drama,³ vjerojatno je da one nijesu doprle do Zagreba, koji je tada bio bliži sferi sjeverne, njemačke kulture. Jednako nije poznato

* Ovo je prerađen članak »Le théâtre français et le théâtre italien à Zagreb«, *Mélanges H. Hauvette*, Paris 1934, 161–173.

1. U obredniku *Missale antiquissimum* zagrebačke stolne crkve iz početka 12. v. sačuvale su se dvije obredne igre vjerojatno francuskog porijekla; jedna je, *Tractatus stellae*, prikazivana tu na Tri kralja kao i u Rouenu u isto doba pod naslovom *Stellae officium*. F. Fancev, »Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi«, *Narodna starina* 4, Zagreb 1925, 1–16.

2. J. Roić, »Starohrvatska crkvena prikazanja«, *Nastavni vjesnik* 23, Zagreb 1915, 1, 81, 161. F. Fancev, *Nastav. vjesnik* 33, 1925, 109, 181. i 36, 1928, 1–21.

3. A. D' Ancona, *Le origini del teatro italiano*, I, Torino 1891², 114. i d. V. De Bartholomaeis, *Le origini della poesia drammatica italiana*, Bologna 1924, 11–13, 216. i d.

da li je i u Zagrebu bilo tada udruženja i bratovština koje su na primorju prikazivale crkvene drame.⁴

Koncem 15. v. čini se da počinje nova perioda humanističkih predstava u Zagrebu. Kao i ostale škole u Evropi, zagrebački je *Seminarium clericorum* uveo latinsku školsku dramu nadahnutu antikom kojom se poslužio u borbi protiv protestantizma.⁵ U to doba prožeto humanizmom zagrebački učenici jamačno glume samo klasične komade, koji su nam danas nepoznati. U Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (fundus Metropolitanane) čuvaju se neki primjerci Aristofanovih, Plautovih i Terencijevih komedija iz toga doba koje su đaci učili, a vjerojatno i prikazivali.

Godine 1607. počinje u Zagrebu druga perioda školskih predstava, kada isusovci u svom tek osnovanom kolegiju organizuju predstave prema odredbama u *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*. Od tada pa do ukinuća reda 1773, dakle u jedan vijek i po, njihovi će zagrebački đaci glumiti oko 400 komada i često *ingenti cum approbatione* raznolične publike. Nije potanje poznat répertoire tih predstava, ali je zbog identičnosti principa i metoda odgoja on morao biti veoma sličan onima u drugim zavodima Družbe. Nijesu objavljeni glavni izvori za povijest te aktivnosti *Historia Collegii Societatis Jesu in Monte Graeco Zagrabiae siti 1606-1772* i *Annuae litterae Provinciae S. J. Austriacae*.

Poznato je da su najprije u književnom središtu isusovačkog reda u Rimu počeli predstavljati na latinskom jeziku i da su zatim taj primjer slijedili i drugi zavodi u Evropi.⁶ Te su se barokne drame donekle prilagođivale osobitim prilikama škole, ukusa, vremena i ambijenta, ali su im sadržaj, duh i tip bili svukuda gotovo jednaki, sve do prestanka reda.⁷ Upravo zbog te svoje jednoličnosti jezuitske su drame mogle lako prelaziti iz jednog kraja u drugi, pa su tako razni francuski i talijanski komadi dospijevali i u Zagreb. Kako su mnogi hrvatski isusovci učili u Italiji, oni su u tamošnjim zavodima upoznali takve predstave, a vjerojatno i učestvovali u njima.⁸ Jak je utjecaj francuske tragedije osobito 18. v. prodro i u Italiju i u isusovački teatar, pa je lako moguće da su

4. G. M. Monti, *Le confraternite medievali dell' Alta e Media Italia*, II, Venezia 1927, 97, 104-108. N. Đivanović, »Flagelanti u našem primorju«, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 7-8, Skoplje 1930, 195-196.

5. W. Creizenach, *Geschichte des neueren Dramas*, II, Halle 1918², 70. i d. F. Fancev, »Hrvatske predstave u zagrebačkom gimnazijskom teatru«, *Nast. vjesnik* 40, 1931, 2-4.

6. J. Zeidler, *Studien und Beiträge zur Geschichte der Jesuitenkomödie und des Klosterdramas*, Hamburg 1891, 16, 17, 28-51. B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, I, Freiburg 1907, 352. G. Gnerghi, *Il teatro gesuitico ne' suoi primordi a Roma*, Roma 1907, 7-8.

7. E. Boyssse, *Le Théâtre des Jésuites*, Paris 1880, 18.

8. Učili su u raznim zavodima Družbe. Cfr. F. M. Renazzi, *Storia dell' Università di studj di Roma*, IV, Roma 1803, 142-143. A. Steinhuber, *Geschichte des Collegium Germanicum in Rom*, II, Freiburg 1895, 165, 295, 352-354. M. Murko, *Die Bedeutung der Reformation für das geistige Leben der Südslaven*, Prag 1927, 30-32.

tada i u nas igrali Corneillove, Racinove i Voltairove drame, dakako u adaptacijama (*travestimenti*). I to ne samo u preradbama iz Italije već i iz Austrije, osobito iz Beča, gdje se tada odgajala većina hrvatskih isusovaca i odakle su mnogi isusovci njemačke narodnosti dolazili na dulji boravak u Hrvatsku, koja je pripadala austrijskoj provinciji Družbe. U to je doba talijanska melodrama bila poplavila austrijske pozornice i zavodski su *choragi* (dramaturzi) morali slijediti ukus ambijenta.⁹ Francuski su klasici bili uzor i njemačkim i talijanskim isusovačkim piscima drama,¹⁰ tako da su njihove komade mogli upoznati u Zagrebu jednako preko Italije kao i preko Austrije.

Između štampanih dramskih djela, koja su se nalazila u knjižnici isusovačkog zavoda u Zagrebu 1773, bilo ih je nekoliko talijanskog i francuskog porijekla. U inventaru te knjižnice¹¹ registrirani su uz ostale ovi komadi: »Pietro Cornelio, Tragedia in-8°; Spara (?), Tragedia italica, in-8°; Valonara (?)¹² Tragedia ital., in-8°; Ico (?), Comedia ital., in-8°; Nicolai Avancini Poesis dramatica, in-8°, t. IV;¹³ Petri Metastasio Opera dramatica, in-8°, t. IV; Nicolai Casini Tragoediae, in-8°, t. II;¹⁴ In pasto fide (?), in-4°;¹⁵ Il Teatro delle favolle representative, in-4°;¹⁶ Nic. Frislini (?), Comedia, in-8°; Joseph Simonis Tragediae;¹⁷ Cortesii Gystina, Tragedia ital., in-4°;¹⁸ Comediae ital. variorum, in-8°; Deliciae Italarum; Deli (?), Tragoediae, in-fol.«

Uz tragedije najpoznatijih autora u Evropi, uz Corneilla i Metastasia, imali su dakle i drame mnogih drugih pisaca iz Italije i Francuske,

9. M. Landau, *Die italienische Literatur am österreichischen Hofe*, Wien 1879, 16–24, 43–59, 62–83.

10. W. Flemming, *Geschichte des Jesuitentheaters in den Ländern deutscher Zunge*, Berlin 1923, 14–15, 44–45, 57.

11. *Acta Consilii Croatica* 1774, Jun., fol. 202–209, u Državnom arhivu u Zagrebu.

12. Jamačno tragičar Paolo Antonio Valmarana, Cfr. F. S. Quadrio, *Della storia e della ragione d'ogni poesia*, IV, Milano 1752, 78.

13. Četiri su knjige tog isusovca iz Trenta objavljene u Beču i u Pragu između 1655. i 1679, te u Njemačkoj 1675–1679. Cfr. Backer-Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I, Bruxelles 1890, 668–679.

14. Nicolas Caussin, francuski isusovac, 1583–1651, čije su tragedije prikazivali i u Njemačkoj i Austriji. Backer-Sommervogel, o. c. II, 902–927. W. Flemming o. c. 287, 301.

15. *Il pastor fido*, pastoralna G. B. Guarinija, 1590.

16. Zbirka scenarija *Il teatro delle favole rappresentative*, Venezia 1611, in-4^a, di Flaminio Scala, popularnog komičara. Cfr. E. Petraccone, *La commedia dell'arte*, Napoli 1927, 302–349. M. Apollonio, *Storia della commedia dell'arte*, Milano 1930, 107–121. I. Sanesi, *La commedia*, II, Milano 1935, passim i dodaci u *Giornale storico della letteratura italiana* 111, Torino 1958, 21. i d.

17. Rektor isusovačkog zavoda u Rimu, 1595–1671, čije su tragedije prikazivali i u Njemačkoj. Cfr. Backer-Sommervogel, o. c. VII, 1214–15. J. Zeidler, o. c. 34–118. J. Muller, *Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge*, I, Augsburg 1930, 94.

18. *La Giustina Reina di Padova*, tragedija di Cortese Cortesi, Vicenza 1607. i 1610.

i to starijih i novijih. Između njih raspoznajemo šest Talijana (Guarini, Scala, Cortesi, Valmarana, Avancini, Metastasio), a ima još i nekoliko zbirka i djela drugih talijanskih autora koja je teško identificirati. Od Francuza su, uz Corneilla, i isusovački tragičari 17. v. Caussin i Simeon. Kako je očito, raznoličan je taj izbor, u kojemu su predstavnici pastirske igre, *commedie dell'arte*, klasične tragedije i melodrame. A osim tih štampanih djela bilo je jamačno i rukopisnih istog porijekla, koja su također zagrebački đaci mogli glumiti.

Na répertoiru su isusovačkih predstava bile također i Molièrove i Goldonijeve komedije, ali »pročišćene i lišene žena« (ben digerite, scartate e levate le donne), kako kaže Rudže Bošković govoreći o predstavama u zavodima Italije i Austrije.¹⁹ Lako je moguće da su i njihove komade igrali u Zagrebu. Poznato je da su na primjer 1772. isusovački đaci u Zagrebu prikazivali jednu *fabulu elegans*, *Servus duobus eodem tempore dominis serviens*, koja bi, sudeći po naslovu, mogla biti Goldonijeva komedija *Il servitore di due padroni* (1746) i koju je možda poznavao i Tito Brezovački, autor *Diogeneša ili Sluge dveh zgubljenih bratov*.²⁰ Premda se u tim popisima ne spominju djela ta dva najveća komediografa, to ne znači da ih nijesu prikazivali. Bošković je na primjer na isusovačkim pozornicama u Italiji gledao i Voltairove tragedije, koje također nijesu registrirane u popisima.²¹

Imamo i jednu potvrdu, da su se tada francuski komadi igrali u Zagrebu. To je prvi štampani prijevod hrvatski, kajkavski, jednoga od njih, latinske tragedije *Lysimachus* (1670) isusovca Parižanina Charles de La Rue (1643–1725) koji je dao Zagrepčanin Josip Sibenegg, član Družbe, zadržavši isti naslov *Lysimachus* (Zagreb 1768).²² Ženske su uloge tada još igrali đaci, dok će od 1783. također i žene katkad stupati na pozornicu.²³ I ta se tipično školska drama, u kojoj protagonist mladi princ Agatokle nepravедno strada, toliko sviđala, da je 55 godina kasnije Toma Mikloušić ponovo izdao pod naslovom *Lizimakuš ali mačuhinski nazlob* (1823). A čini se da su još jednu tragediju, *Cyrus*, istog La Ruea preveli i prikazivali isti učenici dvije godine prije one prve (1776).²⁴ Ta su dva djela došla u Zagreb vjerojatno preko Njemačke i Austrije, jer su oba objavljena skupa u jednoj knjizi u Bavarskoj, u

19. M. Deanović, »Bošković i teatar«, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 324–330.

20. F. Fancev, »O drami i teatru kaptolskog Zagreba«, *Hrvatsko kolo* 23, Zagreb 1932, 145. S. Batušić, »Komediografija Tita Brezovačkoga«, *Djela Tituša Brezovačkoga*, Stari pisci hrvatski 29, Zagreb 1951, XXIX–XXX.

21. Ili ti popisi nijesu potpuni ili su tu zabilježene samo pod imenima njihovih prerađivača isusovaca i s novim naslovima. Cfr. npr. u Backer-Sommervogel, o. c. s. v. *Paris*, VI, 228. i d., *Parme*, ib., 282. i d., *Rome*, VII, 39. i d., *Sienna*, ib. 1193. i d., *Vienne*, VIII, 705. i d.

22. N. Andrić, »Izvori starih kajkavskih drama«, *Rad JAZU* 146, Zagreb 1901, 2–4.

23. *Ibid.*, 7.

24. M. Vanino, »Povijest kazališta isusovačke gimnazije u Zagrebu«, *Hrvatska prosvjeta* 3, Zagreb 1916, 137.

Ingolstadtu 1722. i 1745, ma da je *Lysimachus* preveden na njemački jezik pet godina kasnije negoli na naš jezik.²⁵

Lizimah nije bila njihova prva predstava na narodnom jeziku, jer se spominju i druge dvije u prvoj polovici 17. v.²⁶ I prema tome je bez sumnje između nekih četiri stotine igranih komada u 150 godina bilo i drugih djela talijanskog i francuskog porijekla na latinskom ili na živim narodnim jezicima. Čak su ih i zagrebački isusovci objavljivali štampom, kao što su radili i drugdje, npr. izdaju ponovo *Schola urbanitatis sive Communis vitae inter homines morum elegantia, Zagrabiæ congregationis in xenium oblata, Zagrabiæ, typis J. Heyvol, 1719, in-16⁰*, od francuskog isusovca Léonarda Périna (1567–1638), prvi put štampano u Pont-à-Moussonu 1617. i zatim još više puta u Bavarskoj i Ugarskoj.²⁷

Ove su školske priredbe imale dakako u prvom redu pedagošku i moralnu svrhu, tako da su u umjetničkom pogledu beznačajne. Isusovački su dramaturzi pazili osobito na tehničku stranu predstave, na njene vanjske efekte i sjaj baroknog dekora. To se vidi i po nekim sudovima Rudže Boškovića o tim đačkim predstavama u nekim njegovim pismima (još neobjavljenim). On npr. o predstavi Voltairove tragedije *Mort de César* u rimskom sjemeništu 1746. kaže »è piena di bellissimi caratteri ben sostenuti e di bellissimi sentimenti«, zatim o jednoj kontaminaciji dviju Molièrovih komedija: »sono le più oneste cose del mondo, giacché il non esservi donne ne' teatri de' nostri collegi, tutti gli intrecci sono tali che neppure alla lontana portano nulla che offenda«, pa dalje u nekoj tragediji 1756: »vi si può andare per divozione«, o jednoj predstavi u zavodu u Pont-sur-Seine 1776: »che, bell' intreccio vi era di massime cristiane e morali. Se tutti i teatri fossero così converrebbe farli in quaresima e farebbero più frutto che le prediche«. ²⁸ Boškovića su se dakle dojmili samo ti momenti i on ne piše tako samim isusovcima. Slično je bilo jamačno i u zagrebačkom sjemeništu; npr. za predstave naručuju najluksusnije kostime iz Mletaka, a imaju i orhestar i korove.²⁹

Molière je još za svog života (†1673) bio poznat i voljen u Hrvatskoj. Frano Krsto Frankopan, učenik isusovaca, u svojoj 27. godini, očekujući 1670. u bečkoj tamnici svoju tragediju, tješi se čitajući Molièra i počinje prevoditi s originala njegovu tek 1669. objavljenu komediju *George Dandin*.³⁰ To je po vremenu prvi sigurni podatak o Molièru u nas.

25. Backer-Sommervogel, o. c. VII, 1896, 291.

26. F. Fancev, »Iz daleke prošlosti hrvatskih gimnazija«, *Nast. vjesnik* 40, 1931, 5–8.

27. Backer-Sommervogel, o. c. VI, 535–538; VIII, 1574.

28. M. Deanović, l. c.

29. M. Vanino, art. c. 134. A. Golia, *Komorna muzika u Zagrebu*, Zagreb 1930, 4–7.

30. T. Matic, »Ein Bruchstück von Molières *George Dandin* in der Übersetzung F. K. Frankopans«, *Archiv für slav. Philol.* 29, Berlin 1905, 529–549.

Kako je poznato, u 18. v. mnogi su se austrijski činovnici i oficiri Nijemci nastanili u Hrvatskoj, a hrvatska je aristokracija po svom odgoju, brakovima i ukusu prianjala uz njemačku kulturu habsburške monarhije. Tako se i stil tadašnjih bečkih zabava proširio i u nas te je ležerni duh rokokoja razvio zanimanje za sjajne, duhovite i pikantne zabave. Od sredine toga vijeka u Zagrebu se uz koncerte i balete priređuju također i improvizirane predstave diletanata na njemačkom jeziku.³¹ Zatim za tu šarenu zagrebačku publiku austrijske njemačke družine profesionalnih glumaca počinju 1780. priređivati predstave u toku cijele godine u nekim privatnim palačama, u blagovaonici negdašnjeg samostana klarisa (u današnjoj Opatičkoj ulici), u nekim javnim lokalima ili na otvorenom.³² Dolazak je tih družina odgovarao germanizatornim tendencijama Beča, osobito u eri centralizma i apsolutizma Marije Terezije i Josipa II. I te su se predstave u središtu Hrvatske s nekim prekidima nastavile sve do Ilirskog pokreta i čak do osnivanja stalnog hrvatskog kazališta 1860.³³

Te su družine i u Zagrebu prikazivale isti répertoire kao i u Beču i u drugim gradovima monarhije. Dapače, zagrebačke su vlasti dopuštale da se daju samo oni komadi, koji su bar dva puta imali uspjeha na pozornicama privilegiranih bečkih teataru, dok su tekstovi drugih komada morali proći kroz posebnu mjesnu cenzuru. Uz djela velikih i popularnih dramatičara njemačkih onoga doba (Lessing, Goethe, Schiller, Iffland, Kotzebue, Grillpalzer), uz Shakespearove drame, predstavljali su i neke komade francuskih i talijanskih pisaca i komponista. U razmaku od 60 godina, s nekim prekidima, od 1780. do 1840, do izgradnje novog kazališta na Markovu trgu, te su družine dale ukupno oko tisuću komada.³⁴ Ti su prekidi bili posljedica materijalnih poteškoća svih tih družina, a i historijskih zbivanja: odjeka Francuske revolucije, Napoleonovih ratova i osvajanja Beča, Metternichova režima, pa 1848, apsolutizma itd. Kako je shvatljivo, njihov je répertoire bio uglavnom njemački, i od te tisuće djela jedva 10% (oko stotine) potječe od autora iz dviju romanskih zemalja, koje nas ovdje zanimaju. A od njihovih imena znamo samo za nekih tridesetak francuskih

31. B. A. Krčelić, *Annuae...* 1748–1767, izd. T. Smičiklas, *Monum. spect. hist. Slav. merid.* IV, Zagreb 1901, 60, 122, 125. B. Breyer, *Das deutscher Theater in Zagreb* (1780–1840), Zagreb 1938, 10.

32. E. Laszowski, »Crtice iz kazališne prošlosti grada Zagreba (1784–1816)«, *Narodna starina* 4/1, Zagreb 1925, 79–95.

33. Za francuski répertoire narodnog kazališta u Zagrebu od 1840. do 1940. vidi I. Hergešić, »Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu 1840–1934«, *Hrvatsko kolo* 14, 1933. i »La part de l'étranger dans le répertoire du Théâtre National de Zagreb«, *Revue de littérature comparée* 14, Paris 1934, 108. i d. S. Batušić, »Le répertoire français du Théâtre National de Zagreb«, *Annales de l'Institut Français de Zagreb* 6–7, 1942–43, 20–62. B. Džakula, *ib.*, 242. i d.

34. Konzultirao sam i neobjavljenu građu u arhivu Hrvatskog narodnog kazališta, ljubaznošću S. Batušića, i ostavštinu V. Lunačeka u Sveučilišnoj knjižnici (koja dopire do 1808). Nakon toga objavljena je citirana knjiga B. Breyera kojom sam mogao upotpuniti podatke.

i desetak talijanskih, jer uz mnoge naslove tih predstava nije zabilježeno ime njihova autora, već samo ime prevodioca s općom oznakom, da je original dotičnog djela na francuskom jeziku. Kako pak natpisi tih njemačkih preradba obično ne odgovaraju natpisima originala, nije uvijek moguće utvrditi ime njihovih autora ni o kojem se djelu radi. Spomenuti se omjer od 10% u odnosu prema originalnim njemačkim komadima donekle mijenja u korist prijevoda, ako se uzme u obzir, da su neke od njih prikazivale u Zagrebu po više puta i u duljem nizu godina. To su ponajviše laki i zabavni komadi bez umjetničkih pretenzija, koji su onda bili u modi po svoj Evropi.

Od velikih francuskih autora i komponista na zagrebačkom su répertoiru tih družina na pr. Molière (*L' école des femmes* u preradbi Kotzebua, 1804), Marivaux *Das Rezidiv* u preradbi Ifflanda, 1804, 1826), Voltaire (*Mahomet*, vjerojatno u Goetheovu prijevodu, 1804), Auber (*La muette de Portici*, *La fiancée*, *Fra Diavolo*), Al. Dumas (*Les fausses confidences*, 1837, 1828, Kean, 1839), V. Hugo (dramatizacija *Notre-Dame de Paris* 1837, *Angelo* 1840, *Ruy Blas* 1843),³⁵ a od talijanskih Goldoni (4 komedije; *Der Bettler* 1784, *Il medico olandese o La donna prudente* 1802.; *Il bugiardo* od 1807. do 1811. šest puta i 1833; *Il servitore di due padroni* 1811, 1828 1836), Carlo Gozzi (1791), Camillo Federici (4 drame od 1803. do 1838), Alberto Nota (1840). Među tim prijevodima i preradbama nijesu mogla faliti djela onda najpopularnijeg komediografa Eugène Scribea i njegovih brojnih suradnika: u same dvije godine, 1836. i 1837, igrali su 8 njegovih komada. Ostala djela potječu od više ili manje beznačajnih suvremenih autora, koji nijesu preživjeli svoje doba. Na primjer J. -F. Regnard, *Le distrait* (1697) u Zagrebu 1784; Ch.-S. Favart, *Les trois sultanes* (1761) u Zagrebu 1784, 1785; B.-J. Marsollier des Vivetières, *Adolphe et Clara ou Les deux prisonniers* (1799) u Zag. 1811, 1826; J.-N. Bouilly, *L' Abbé de l' épée* (1799) u Z. 1802, 1810, 1811, 1814, 1826; A.-V. Duval, *Edouard en Ecosse* (1802) u Z. 1804, 1810. i *La jeunesse de Henri V* (1806) u Z. 1807; L.-B. Picard, *La petite ville* (1801) 1803, 1804; G. de Pixérécourt, *Le chien de Montargis ou La forêt de Bondy* (1814) 1828, 1836; Isouard Nicolò, *Cendrillon* (1810) 1826, 1832; F.-A. Boieldieu, *La dame blanche* (1825) 1828; Brahain-Ducange, *Trente ans ou La vie d'un joueur* (1827) 1832, 1840; J.-A. Lebrun, N° 777, 1834, 1837, 1840; J. -F. Bayard et L.-E. Vanderburch, *Le gamin de Paris* (1836) 1837, 1839. Osim toga spominju se još djela nekih francuskih autora, ali ih je zbog mijenjanja naslova teško identificirati, npr. A.-M. Lemierre 1803, 1810; J.-G. Debois-Fontanelle 1810, 1840; J.-F. Collin d'Harleville 1804; Cl. de Florian 1808; L.-Ch. Caigniez 1807, 1811; A.-F. Creuzé de Lesser 1838; J.-F. Roger 1838; A.-L. Martainville 1836; Duveyries Mélesville 1836; F.-A. Varner 1836; Delestre-Poirson 1826, 1840; Ennemond-Mazères 1836, 1840; L.-F. Desnoyers 1840.

35. Vidi dalje druge predstave njegovih djela u zagrebačkom Narodnom kazalištu.

Prikazivali su dakle i mnoge vaudeville, koji su osobito odgovarali ondašnjem ukusu. Nasuprot malom broju djela talijanskih komedio-grafa na tom su répertoiru brojne izvedbe najboljih talijanskih komponista, npr. Paisiella, Cherubinja, P. Raimondija, Rossinija, Donizet-tija, Bellinija, a i nekih drugih koji su samo u ono doba bili na glasu. Tako je uostalom bilo i drugdje u Evropi, pa i u Ljubljani sve do srede 19. v.³⁶

Sudeći po osvrtima u tadašnjim novinama čini se da su te predstave bile dobre i da nijesu mnogo zaostajale za onima u Beču i u ostaloj Austriji. Pri tom treba dakako uzeti u obzir da su i te kritike karakteristične za ukus onoga vremena.

Dok su njemačke družine igrale, za taj uži krug, dotle su zagrebački sjemeništarci i poneki drugi diletanti priređivali po koju predstavu na narodnom jeziku za šire slojeve, koji nijesu poznavali drugog jezika. Bili su to obično komični komadi katkada uz pratnju muzike i pjevanje. Ne raspoložuci svojim izvornim djelima, njihov se répertoire nužno sastojao od prijevoda i adaptacija iz njemačkog jezika.

Veoma su oskudne vijesti o tim školskim i diletantskim predstavama. Poznato je da se u kaptolskom sjemeništu u toku od 4 decenija (1791–1834) igralo više puta na godinu oko stotinjak komada.³⁷ Najčešće su se davala adaptirana djela Kotzebua i Ifflanda, i u tome se očituje srodnost s répertoikom njemačkih profesionalaca. Često prevode baš one komade koje su u Zagrebu prikazivali i austrijski glumci. Ženske su uloge u tim komadima bile obično zamijenjene muškim licima ili naprosto uklonjene, i prema tome je bio izobličen njihov karakter u tim predstavama.

Sačuvalo se malo tekstova tih preradba, i one nemaju umjetničke vrijednosti. Interesantne su više za povijest ukusa, osobito zbog *couleur locale* u prijenosu radnje i lica u domaći ambijenat, a i zbog jezika. Nekoliko ih potječe od francuskih i talijanskih autora. Na primjer poznata je adaptacija Molièrova *Bourgeois gentilhomme* pod naslovom *Baron Tamburlanović*, »vlastelin reguzanski«, u kojoj je radnja u jednoj verziji prenesena u Dubrovnik, a u drugoj u kajkavsku užu Hrvatsku; tu su komediju prikazivali 1802, 1826, 1831. i 1833.³⁸ Ima i jedna anonimna komedija iz 1803, *Misli-bolesnik*, čijem je autoru jamačno bio poznat Molièrov *Le malade imaginaire*, mada se ne slažu u sadržaju.³⁹ Godine 1802. igrali su *Gluhonemi ili Mašnik de l' épée*, prijevod Kotze-

36. Cfr. St. Škerlj, »Représentations italiennes à Ljubljana aux XVIIe et XVIIIe siècles«, *Mélanges H. Hauvette*, cit., 339–346. Id., »Italijanske predstave v Ljubljani od XVII do XIX stoletja«, *Kronika slovenskih mest*, Ljubljana 1936, passim.

37. P. J. Šafařík, *Geschichte der südslawischen Literatur*, I, Prag 1864, 329–332. D. Šurmin i V. Gudel, *Vijenac* 26, 1894. i 32, 1900. N. Andrić, o. c. F. Fancev, »O drami...«, cit. 137–149.

38. *Baron Tamburlanović*, priredio M. Šrepel, *Grada za pov. književnosti hrv.* I, Zagreb 1897, 68–84. F. Fancev, »O drami...«, cit., 140.

39. N. Andrić, o. c. 74. F. Fancev, ib.

buove preradbe filantropske komedije *L' abbé de l' épée* suvremenog dramatičara J.-N. Bouillyja, posvećenu osnivaču zavoda za gluho-nijeme u Parizu; prikazali su je dakle iste godine kad i njemačka družina, kako smo vidjeli.⁴⁰

Neki su od tih đaka diletanata dobili tako poticaj da pišu za pozornicu. Na primjer jedan od njih, Matija Jandrić, na početku 19. v. adaptira Goldonijevu komediju *Il vero amico*, služeći se njemačkim prijevodom, i daje joj natpis *Ljubomirović ili prijatelj pravi* (štampano u Zagrebu 1821).⁴¹ Tu Jandrić komičnost dovodi često do groteske, ali ipak daje jedan isječak iz naše sredine. Jedna od najboljih kajkavskih komedija na prijelazu iz 18. u 19. vijek, *Diogeneš ili Sluga dveh zgubljenih bratov* od Tita Brezovačkog, ne može se dovesti u direktnu vezu s već spomenutom Goldonijevom komedijom *Il servitore di due padroni*, kako su neki mislili, jer objema djelima nijesu zajednički sujeti, već samo »vedri karakter i pučka dovitljivost«.⁴²

I kasnije, za narodnog preporoda, bilo je u Zagrebu predstava djela iz romanskih književnosti na narodnom jeziku. Na primjer 1841, godinu dana nakon spomenute njemačke predstave Hugove tragedije *Angelo*, to isto djelo igraju četiri puta u prijevodu Jakova Užarevića, tada urednika *Ilirskih narodnih novina*. U izdanju Gajeve štamparije od 1841. do 1842. izlazi zbirka od deset svezaka pod naslovom *Izbor igrokazah ilirskoga kazališta*, u kojem su 4 francuska komada. U drugom je svesku neka šaljiva igra »polag Charlesa Lebruna« (čiji su komad N° 777, vidjeli smo, davali Nijemci 1834, 1837. i 1840), a preveo je i lokalizirao ilirac Dragutin Rakovac. U četvrtom je svesku Užarevićev prijevod spomenuta Hugove tragedije pod naslovom *Angelo, padovanski okrutnik* (1841), a u sedmom neka vesela igra »polag M.-A. Désaugiersa«,⁴³ i u desetom Užarevićev prijevod Hugova dramskog poema *Hernani* pod ne baš sretnim natpisom *Smrtni rog* (1842), koji će diletanti također prikazivati dva puta, 1849. i 1850. Na žalost to nijesu direktni dodiri s francuskim genijem, jer Užarević ne prevodi s originala, već s njemačkog prijevoda i u prozi.⁴⁴

*

Preko kazališnih predstava Zagreb je dakle odavna u intelektualnim vezama i s velikim romanskim narodima. Preko prevodilaca i glumaca, diletanata i profesionalaca zagrebački je ambijent mogao pratiti dostignuća dramske umjetnosti u sjevernoj, zapadnoj i južnoj Evropi, najprije na latinskom pa na njemačkom i našem jeziku. Gledajući

40. Ibid., 38–43. B. Breyer, o. c. 29, 122.

41. N. Andrić, o. c. 67–68. F. Fancev, ib. 149.

42. S. Batušić, »Komediografija...«, cit., XXIX–XXX.

43. Jamačno pogrešno štampano »polag Desagiera«.

44. B. Džakula, »La fortune de V. Hugo en Croatie«, *Annales de l' Inst. Fran. de Zagreb* 10–11, 1946–47, 132–139.

pak na tu činjenicu s druge strane, ona pokazuje kako se odjeci uspjeha na evropskim pozornicama šire daleko i kako još od srednjeg vijeka i humanizma dopiru do našeg jugoistoka Evrope. Stoga bi literarni historičari u svijetu o toj činjenici morali više voditi računa i u svojim se istraživanjima ne bi smjeli zaustaviti na granicama slavenskog svijeta. Pogotovu kad se radi o teatru, koji je značajan posrednik između raznih ambijenata i kultura.